

Tarpukario Lietuvos miesteliai ir miestelėnai

ISTORIJOS, KULTŪROS IR PAVELDO TYRIMAI

Mokslo žurnalo *Lietuvos istorijos studijos* specialus leidinys (t. 15)

Leidinio sudarytojas ir mokslinis redaktorius *dr. Salvijus Kulevičius*

Kiekvienas straipsnis vertintas dviejų recenzentų
(išskyrus piliečių mokslo straipsnius, žymėtus *)

Knygos leidybą rėmė *dr. Vidmantas Fokas, UAB „VF Projektai“*

Projekto „Lietuvos visuomenės stiprinimas pasitelkiant paveldo bendruomenes: iššūkiai ir galimybės“
(finansuota Lietuvos mokslo tarybos pagal prioritetinių mokslinių tyrimų programą „Visuomenės atsparumo
stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“, projekto finansavimo
sutartis Nr. S-VIS-23-13) leidinys

Viršelyje panaudota nuotrauka: Turgus Kražių miestelio aikštėje, 1930–1939 m.,
fot. nežinomas / Lietuvos etnografijos muziejus, LLBM M 7101

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios
bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

ISSN 1392-0448

eISSN 1648-9101

ISBN 978-609-07-1206-1 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-1207-8 (skaitmeninis PDF)

© Straipsnių autoriai: Pijus Brazinskas, Vilma Bukaitė, Žygimantas Buržinskas, Norbertas Černiauskas,
Emilija Gedvilaitė, Lina Hall, Saulius Kaubrys, Kęstutis Kilinskas, Salvijus Kulevičius, Emilija
Kvietkuvienė, Rimvydas Laužikas, Dangiras Mačiulis, Vygantas Mažonas, Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė,
Akvilė Naudžiūnienė, Leonas Nekrašas, Šarūnas Sabaliauskas, Skirmantė Smilingytė-Zeimienė, Rugilė
Strazdaitė, Viktorija Šimkutė, Rimvydas Tamulaitis, Dominyka Tarvydaitė, 2025

© Sudarymas: Salvijus Kulevičius, 2025

© Vilniaus universitetas, 2025

Tarpukario Lietuvos miesteliai ir miestelėnai

ISTORIJOS, KULTŪROS IR PAVELDO TYRIMAI

SUDARYTOJAS

Salvijus Kulevičius

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2025

Vilniaus universiteto mokslo žurnalas *Lietuvos istorijos studijos*

Redaktorių kolegija

Vyriausiasis redaktorius

prof. dr. *Alfredas Bumblauskas* Vilniaus universitetas (Istorija ir archeologija H 005)

Atsakingasis sekretorius

doc. dr. *Martynas Jakulis* Vilniaus universitetas (Istorija ir archeologija H 005)

Nariai:

prof. dr. *Zenonas Butkus* Vilniaus universitetas (Istorija ir archeologija H 005)

dr. *Borys Čerkas* Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas (Istorija ir archeologija H 005)

prof. habil. dr. *Bogusław Dybaś* Torunės Mikalojaus Koperniko universitetas, Lenkija / Lenkijos mokslų akademijos tyrimų centras Vienoje (Istorija ir archeologija H 005)

prof. habil. dr. *Sven Ekdahl* Geteborgo universitetas, Švedija (Istorija ir archeologija H 005)

prof. dr. *Robert Frost* Aberdyno universitetas, Jungtinė Karalystė (Istorija ir archeologija H 005)

dr. *Magnus Ilmjärvi* Talino universitetas, Estija (Istorija ir archeologija H 005)

dr. *Neringa Klumbytė* Majamio universitetas, Jungtinės Amerikos Valstijos (Filosofija H 001)

prof. dr. *Mathias Niendorf* Greifsvaldo universitetas, Vokietija (Istorija ir archeologija H 005)

prof. habil. dr. *Zenonas Norkus* Vilniaus universitetas (Sociologija S 005)

prof. dr. *Rimvydas Petrauskas* Vilniaus universitetas (Istorija ir archeologija H 005)

dr. *Darius Staliūnas* Lietuvos istorijos institutas (Istorija ir archeologija H 005)

prof. dr. *Arūnas Streikus* Vilniaus universitetas (Istorija ir archeologija H 005)

prof. habil. dr. *Rafał Witkowski* Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas, Lenkija (Istorija ir archeologija H 005)

Redakcijos adresas:

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. paštas istorijos.studijos@gmail.com

<http://www.zurnalai.vu.lt/lietuvas-istorijos-studijos>

Indeksuojamas:

BASE, CEEOL, CNKI, CORE, Dimensions, DOAJ Seal, Emerging Sources Citation Index (Clarivate), EBSCO, Google Scholar, HEAL link (Hellenic Academic Libraries Link), JournalTOCs, Lituanistika, QOAM, ROAD, ScienceGate, ScienceOpen, Scilit, Scimago Journal & Country Rank, Scopus, Sherpa Romeo

Autorių teisės © 2025 Autoriai. Publikavo Vilniaus universiteto leidykla.

Tai yra atvirosios prieigos žurnalas. Žurnalas platinamas vadovaujantis Kūrybinių bendrijų licencija Priskyrimas, kuri leidžia laisvai ir neribotai naudoti, kaip mano esant reikalinga, be kita ko, kopijuoti, daryti pakeitimus ir kurti išvestinius kūrinius, naudoti komerciniais ir nekomerciniais tikslais nurodant informacijos šaltinį ir autorių.

Editorial Board

Editor-in-Chief

Prof. Dr. *Alfredas Bumblauskas* Vilnius University (History and Archaeology H 005)

Executive Secretary

Assoc. Prof. Dr. *Martynas Jakulis* Vilnius University (History and Archaeology H 005)

Editors:

Prof. Dr. *Zenonas Butkus* Vilnius University (History and Archaeology H 005)

Dr. *Borys Čerkas* The National Academy of Sciences of Ukraine,
Institute of History of Ukraine (History and Archaeology H 005)

Prof. Dr. habil. *Bogusław Dybaś* Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland /
Scientific Centre of the Polish Academy of Sciences in Vienna
(History and Archaeology H 005)

Prof. Dr. habil. *Sven Ekdahl* Göteborg University, Sweden (History and Archaeology H 005)

Prof. Dr. *Robert Frost* University of Aberdeen, United Kingdom (History and
Archaeology H 005)

Dr. *Magnus Ilmjärv* Tallinn University, Estonia (History and Archaeology H 005)

Dr. *Neringa Klumbytė* Miami University, United States of America (Philosophy H 001)

Prof. Dr. *Mathias Niendorf* University of Greifswald, Germany (History and Archaeology H 005)

Prof. Dr. habil. *Zenonas Norkus* Vilnius University (Sociology S 005)

Prof. Dr. *Rimvydas Petrauskas* Vilnius University (History and Archaeology H 005)

Dr. *Darius Staliūnas* Institute of Lithuanian History (History and Archaeology H 005)

Prof. Dr. *Arūnas Streikus* Vilnius University (History and Archaeology H 005)

Prof. Dr. habil. *Rafał Witkowski* Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland (History and
Archaeology H 005)

Address:

Vilnius University Faculty of History
7 Universiteto St., LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: istorijos.studijos@gmail.com
<http://www.journals.vu.lt/lietuvos-istorijos-studijos>

Included in:

BBASE, CEEOL, CNKI, CORE, Dimensions, DOAJ Seal, Emerging Sources Citation Index (Clarivate),
EBSCO, Google Scholar, HEAL link (Hellenic Academic Libraries Link), JournalTOCs, Lituanistika, QOAM,
ROAD, ScienceGate, ScienceOpen, Scilit, Scimago Journal & Country Rank, Scopus, Sherpa Romeo

TURINYS

Pratarmė	10
----------------	----

VIETOJ ĮVADO

Salvijus Kulevičius

Miestelietiškumo kodas: nuo pirmųjų miestelių iki nūdienos vietos bendruomenių. Savivokos ir tapatybės klausimai	16
---	----

VAIDMENYS IR ŽMONĖS

Emilija Kvietkuvienė, Rimvydas Tamulaitis

Atrandant Kražių miestelėnus: vieno namo ir vienos šeimos istorija*	62
---	----

Dangiras Mačiulis

Provincijos inteligentų vaizdinys XX a. 4 deš. lietuvių prozoje	80
---	----

Akvilė Naudžiūnienė

Savi, bet vis tiek „kiti“: tarpukario Lietuvos miestelių žydai lietuvių atmintyje	109
--	-----

Leonas Nekrašas

Tarpukario Lietuvos burmistrai: įvairovė, tendencijos, raida	124
--	-----

Viktorija Šimkutė

Vaistinė ir vaistininkas miestelyje: Juozo Piekarskio vaidmuo Nevarėnų miestelio gyvenime	143
--	-----

ERDVĖS DĖMENYS

Kęstutis Kilinskas

„Rajonas“ rugiuose: modernių kareivinių įtaka Seredžiaus miestelio infrastruktūrai ir socioekonominiam gyvenimui 1935–1940 m.	164
---	-----

Rimvydas Laužikas

Girtuoklystės vieta ar gastronominės kultūros erdvė? Maitinimo įstaigų komunikacija tarpukario Lietuvos žurnale <i>Moteris</i>	190
---	-----

Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė

Lietuvos miestelių kasdienio gyvenimo teisinis reguliavimas: erdvės ir laiko aspektai tarpukariu	217
---	-----

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

Memorialiniai objektai tarpukario Lietuvos miesteliuose – pilietiško afiša	242
---	-----

Dominyka Tarvydaitė

Skaitymo įpročio diegimas Pirmojoje Lietuvos Respublikoje: miestelių
viešosios valstybinės bibliotekos 269

TARP ĮVYKIŲ IR KASDIENYBĖS**Vilma Bukaitė**

Nepriklausomybės šventės pradžia Lietuvos miesteliuose:
1919–1923 m. 296

Norbertas Černiauskas

Pro klebonijos langą: XX a. 3 deš. Lietuvos miestelio kasdienybė
kunigo akimis 323

Emilija Gedvilaitė, Emilija Kvietkuvienė

Tarpukario Kražiai pasakotojų atsiminimuose* 340

Lina Hall

Lietuvos miestelių spauda tarpukariu: neideologiniai moksleivių
laikraščiai 353

Saulius Kaubrys

Miestelių gyventojai renka valdžią (XX a. 2 deš. pabaiga – 3 deš. pradžia):
tarp galimybių ir lūkesčių 386

Saulius Kaubrys, Pijus Brazinskas

Nelegali medicinos praktika Lietuvos miesteliuose 1918–1940 m.:
sekant šundaktarystės pėdsakais 402

Vygantas Mažonas

Kražių miestelis tarpukariu: gyvenimas, organizacijos, asmenybės* 418

PAVELDAS**Žygimantas Buržinskas**

Lietuvos istoriniai miesteliai ir jų šiandieninės architektūrinės tapatybės
problemos: Merkinės atvejis 434

Šarūnas Sabaliauskas

Tarpukario Lietuvos miestelių gyvenamųjų namų architektūros
tipologija: Kražių atvejis* 458

Rugilė Strazdaitė

Senbuviai, *atėjūnai* ir kultūros paveldas: Lietuvos vietos bendruomenių
sąveikos ir konfliktai 478

Vietovardžių rodyklė 502

CONTENT

Preface	10
----------------------	----

INSTEAD OF AN INTRODUCTION

Salvijus Kulevičius

The Code of Small-Town-Dwellers: From Early Market Towns to Modern Local Communities. Issues of Self-Awareness and Identity	16
--	----

ROLES AND PEOPLE

Emilija Kvietkuvienė, Rimvydas Tamulaitis

Discovering Kražiai Residents: The Story of a House and a Family*	62
---	----

Dangiras Mačiulis

Image of Provincial Intellectuals in the 1930s Lithuanian Prose	80
---	----

Akvilė Naudžiūnienė

They are Ours, but still 'Others': Jewish People of Small Lithuanian Interwar Towns in the Memory of Lithuanians	109
---	-----

Leonas Nekrašas

Burgomasters in Interwar Lithuania: Variety, Trends, Developments	124
---	-----

Viktorija Šimkutė

Pharmacy and the Pharmacist in a Small Town: The Mission of Juozas Piekarskis in the Life of Nevarėnai	143
---	-----

DIMENSIONS OF SPACE

Kęstutis Kilinskas

'Region' in the Rye: Impact of Modern Military Barracks on Small-Town Infrastructure and Socio-Economic Life. Case Study of Seredžius in 1935–1940	164
--	-----

Rimvydas Laužikas

Place of Drunkenness or Space of Gastronomy Culture? Communication of Catering Institutions in Interwar Lithuanian Magazine <i>Moteris</i>	190
---	-----

Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė

Legal Regulation of the Daily Life of Small Lithuanian Towns: On some Aspects of Space and Time in the Interwar Period	217
---	-----

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

Memorial Objects in Small Interwar Lithuanian Towns as Manifestation of Citizenship	242
--	-----

Dominyka Tarvydaitė	
Instilling the Habit of Reading in the First Republic of Lithuania: Public State Libraries in Small Towns	269

BETWEEN EVENTS AND EVERYDAY LIFE

Vilma Bukaitė	
Outset of Independence Festival in Small Lithuanian Towns: 1919–1923	296
Norbertas Černiauskas	
<i>Through the Parsonage Window: Reality of a Small Lithuanian Town in the 1920s in the Eyes of a Priest</i>	323
Emilija Gedvilaitė, Emilija Kvietkuvienė	
Interwar Kražiai in Oral Narration*	340
Lina Hall	
Interwar Printed Mass Media of Small Lithuanian Towns: Non-Ideological Small-Scale Newspapers Published by School Students	353
Saulius Kaubrys	
Small Town Residents Elect their Government (Late 1910s – Early 1920s): Between Possibilities and Expectations	386
Saulius Kaubrys, Pijus Brazinskas	
Illegal Medical Practices in Small Lithuanian Towns in 1918–1940: Following the Traces of Charlatans	402
Vygantas Mažonas	
Kražiai Market Town in Interwar Years: Life, Organizations, Personalities*	418

HERITAGE

Žygimantas Buržinskas	
Small Historic Towns in Lithuania and Issues of their Contemporary Architectural Identity: The Case of Merkinė	434
Šarūnas Sabaliauskas	
Architectural Typology of Residential Houses in Small Towns of Lithuania in the Interwar Period: The Case of Kražiai*	458
Rugilė Strazdaitė	
Old-Timers, Newcomers, and Cultural Heritage: Interactions and Conflicts in Lithuanian Local Communities	479
Index of Place Names	502

Skaitymo įpročio diegimas Pirmojoje Lietuvos Respublikoje: miestelių viešosios valstybinės bibliotekos

dokt. Dominyka Tarvydaitė

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

El. paštas dominyka.tarvydaite@if.stud.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas viešųjų valstybinių bibliotekų tinklo kūrimo ir jų plėtros miesteliuose Pirmojoje Lietuvos Respublikoje procesas. Pasitelkiant įstatyminės bazės ir archyvinį šaltinių analizę rekonstruojama viešųjų bibliotekų vaidmens ir tikslų kaita, skatinant skaitymo plėtrą Lietuvos provincijoje, taip pat aptariami praktiniai šių bibliotekų kūrimo ir veikimo miesteliuose aspektai. Tyrime pasitelkiant pavyzdžius iš miestelių bibliotekų praplečiamas istoriografinis žinojimas apie mažesnių vietovių kultūrinio gyvenimo raidą tarpukariu.

Reikšminiai žodžiai: viešoji biblioteka; skaitymas; švietimas; miestas; Lietuva 1918–1940 m.

Instilling the Habit of Reading in the First Republic of Lithuania: Public State Libraries in Small Towns

Summary. The article investigates the process of setting up a network of public State libraries and their development in the smaller towns in the First Republic of Lithuania. By referring to analysis of the applicable legal regulation and archival sources, the development of the role of public libraries and their objectives is recreated by focusing on the effort to promote reading in provincial Lithuania, along with research of practical aspects of founding these libraries and running them in the smaller towns. By sourcing examples from small-town libraries, historiography knowledge is expanded on the development of cultural practices in minor settlements in interwar Lithuania.

Keywords: public library; reading; education; small town; Lithuania in 1918–1940.

Įvadas

Plačiasias mases pripratinti prie knygos ir skaitymo buvo vienas pamatinių inteligentų, XX a. pradžioje kūrusių pirmųjų viešųjų bibliotekų viziją, tikslų. Šis siekis išliko ir tarpukariu, tačiau valstybei pirmiausia reikėjo išspręsti visuomenės raštingumo problemą, kai, 1923 m. surašymo duomenimis, raštingi ar pusiau raštingi buvo 55,9 proc. visų Lietuvos gyventojų¹. 1919 m. įkurto Centralinio valstybės kny-

1 D. Bukelevičiūtė, 2016, p. 201.

gyno (toliau – CVK; nuo 1937 m. Centralinė valstybės biblioteka, toliau – CVB) pirminė paskirtis buvo rūpintis knygų kaupimu ir perėmimu, vėliau jo skyriai steigti didesniuose miestuose. Greta to įvairios draugijos ir visuomeninės organizacijos įvairiuose šalies kampeliuose kūrė savas bibliotekas. Visgi organizacijų, susivienijimų ar partijų bibliotekėlės pasižymėjo leidinių vienpusiškumu, fondo skurdumu ir jos nebūtinai buvo prieinamos platesnei visuomenei, pavyzdžiui, jose lankytis galėjo tik šių organizacijų nariai. Viešųjų valstybinių bibliotekų tinklo plėtra buvo svarbi, siekiant skaitymą padaryti prieinamą visai visuomenei, formuojant jos skaitymo įpročius bei suteikiant skaitinių įvairovę. XX a. 4 deš. antrojoje pusėje valstybės iniciatyva bibliotekų tinklas plėstas visoje šalyje, kartu tai tapo viešųjų valstybinių bibliotekų kūrimosi miesteliuose pradžia. Šis procesas turėjo prisidėti prie per švietimo reformą vykdomo visuomenės ugdymo ir suaugusiųjų švietimo.

Šio tyrimo objektas – viešųjų valstybinių bibliotekų tinklo kūrimas ir plėtra bei jo raiška miesteliuose Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo metais. Siekiama išanalizuoti šių bibliotekų tinklo kūrimo aplinkybes ir jo plėtrą į miestelius, bibliotekų veiklos ypatybes miesteliuose. Šiam tikslui įgyvendinti keliama uždaviniai: (1) išanalizuoti viešųjų valstybinių bibliotekų steigimo procesą Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, atsižvelgiant į teisinę bazę; (2) išnagrinėti bibliotekų tinklo plėtros miesteliuose motyvus; (3) atskleisti bibliotekų kūrimo miesteliuose organizacinius aspektus ir jų ryšį su gyventojų skaitymo įpročiais. Pasitelkiami aprašomasis ir kritinės analizės metodai. Tyrime nesiekama išnagrinėti tautinių mažumų aprūpinimo viešai prieinamomis knygomis klausimo, tačiau paliečiamas Lietuvos gyventojų „atlietuvinimo“ aspektas, turėjęs įtakos tautinių mažumų atstovams.

Pažymėtina, kad tarpukaryje Lietuvoje nenusistovėjus *bibliotekos* terminui, šio tipo įstaigoms įvardyti vartotos ir *knygyno* ar *knygynėlio* sąvokos, todėl darbe pateikiamuose šaltiniuose jos taip pat gali iškilti. Visgi šių dienų istoriografijoje priimtina apsiriboti *bibliotekos* terminu. Tyrime nagrinėjamos viešosios valstybinės bibliotekos, kurios čia bus suprantamos kaip universalų dokumentų fondą turinčios ir visus savo teritorijos gyventojus aptarnaujančios bibliotekos, o valstybinėmis įstaigomis jos laikomos dėl pavaldumo tam tikrai savivaldybei.

Viešųjų bibliotekų veiklos Pirmojoje Lietuvos Respublikoje tyrimai daugiausia atlikti komunikacijos, bibliotekininkystės ir knygotyros mokslų atstovų. Šios srities tyrimai apima visuomeninių organizacijų bibliotekų, profesinių bibliotekininkystės aspektų, įstatyminės raidos, statistikos, tarptautinių ryšių temines plotmes. Išskirtini Klemenso Sinkevičiaus darbai, skirti bibliotekų organizaciniam

ir juridiniams klausimams². Apibendrintas viešųjų bibliotekų raidos vaizdas pateikiamas Audronės Glosienės ir dar sovietmečiu parengtuose Vytauto Rimšos, Sinkevičiaus tekstuose³. Arida Papaurėlytė disertacijoje nagrinėjo su knygos laisvės kontrole susijusius įstatymus, tyrė draudžiamosios spaudos CVK komplektavimą⁴. Neretai tarpukario ištakas siekiančių institucionalizuotų bibliotekų istorijų atvejai pateikiami kraštotyrinio pobūdžio tyrimuose, analizuojant konkrečios vietovės bibliotekos raidą⁵. Žemaitijos regiono bibliotekų raidos aspektus disertacijoje aptarė Tomas Petreikis⁶.

Valstybės kultūros politiką nagrinėjęs istorikas Dangiras Mačiulis skyrė dėmesio tarpukario Lietuvos visuomenės skaitymo rodiklių ir jų kaitos, pradėjus masinę viešųjų valstybinių bibliotekų plėtrą, analizei⁷. Dalios Bukelevičiūtės valstybinės švietimo sistemos kūrimui tarpukariu skirtame tyrime iškyla to meto raštingumo aspektas⁸. Knygotyrininkė Genovaitė Raguotienė tyrė vaikų skaitymo paplitimą⁹. Skaitymo ugdymo kultūros teorinės minties tarpukaryje tyrimus atliko Ineta Sibrian¹⁰.

Stokojama istorinio pobūdžio tarpukario Lietuvos bibliotekų tyrimų. Esamoje istoriografijoje dažniausiai pasitelkiami valdančiųjų politiką ir bibliotekininkystės raidą atspindintys šaltiniai arba nagrinėjamas konkrečios bibliotekos raidos atvejis. Šiuo tyrimu esamą istoriografiją norima papildyti istoriniu kontekstu, praplėsta įstatyminės raidos analize bei viešųjų bibliotekų plėtos miesteliuose specifikos aspektu.

Tyrime kaip šaltinis daugiausia pasitelkiami Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomi dokumentai. Sprendimus dėl viešųjų bibliotekų tinklo plėtos miesteliuose, savivaldybių ir vietos organizacijų teiktus argumentus dėl tokios įstaigos poreikio konkrečiose gyvenvietėse, esamą pasirengimą ir suteiktas sąlygas atskleisti leidžia Švietimo ministerijos fonde saugomi Kultūros reikalų departamento dokumentai¹¹. Centralinės valstybės bibliotekos fondas tyrimą praturtina detalesne

2 K. Sinkevičius, 1996; K. Sinkevičius, 2007.

3 A. Glosienė, 1998; V. Rimša, 1980; K. Sinkevičius, 1983.

4 A. Papaurėlytė, 2003; A. Riaubienė, 2021.

5 Pavyzdžiui, šiame darbe naudojami: A. Blauzdienė, 2001; J. Kiriliauskas, 2015; L. Parvalkaitė, 2007; *Palangos viešoji biblioteka*, 2012; *Trumpa Tauragės rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*, 2011. Serijos *Lietuvos valsčiai* knygose taip pat pateikiami pasakojimai apie viešųjų bibliotekų kūrimąsi ir raidą valsčiuose.

6 T. Petreikis, 2014.

7 D. Mačiulis, 2005.

8 D. Bukelevičiūtė, 2016.

9 G. Raguotienė, 1994; G. Raguotienė, 2001.

10 I. Sibrian, 2009a; I. Sibrian, 2009b.

11 Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4.

medžiaga apie XX a. 4 deš. antrosios pusės bibliotekų kūrimosi miesteliuose procesus, bibliotekos vedėjų požiūrį į darbą ir jo aplinkybes¹². Pažvelgti į nevalstybinių bibliotekų miestelyje steigimo prašymų teikimo procesą padeda Biržų miesto ir apskrities viršininko fonde saugomi dokumentai¹³.

Analizuojant teisinę viešųjų bibliotekų reglamentaciją svarbūs yra *Vyriausybės žiniuose* skelbti su knygynų ir bibliotekų raida susiję teisės aktai. Valstybės požiūrį į savivaldos darbus suaugusiųjų švietimo srityje rodo savivaldybių dešimtmečio darbų apžvalga ir Juozo Rimanto (iki 1940 m. – Juozas Slapšinskas) parengtas viešųjų bibliotekų padėties, tolesnės plėtros ir jų uždavinių klausimus aptariantis leidinys¹⁴. Tyrime taip pat pasitelkiama tarpukario periodika.

Valstybės vaidmuo kuriant bibliotekų tinklą

Viešųjų bibliotekų steigimo tarpukario Lietuvoje ištakų ir tradicijų derėtų ieškoti XX a. pradžioje, kai 1904 m. panaikinus spaudos lietuviškais rašmenimis draudimą atsivėrė galimybės kurti lietuviškas bibliotekas. Istoriografijoje nurodoma, kad jau tuomet susiformavo knygynų ir skaityklų paskirties visuomenėje vizija. Bibliotekos turėjo suteikti galimybę žmonėms šviestis, padėti ugdyti tautinius ir dvasinius jausmus. Pagrindinė jų misija laikytas žmonių pratinimas skaityti knygas. Šiam tikslui įgyvendinti itin tiko kilnojamųjų bibliotekėlių idėja, kai knygos galėjo pasiekti skaitytojus net ir atokesnėse gyvenvietėse¹⁵. Vis dėlto viešųjų bibliotekų tinklo kūrimas buvo apribotas dėl būtinybės viešosios bibliotekos steigimui gauti valdžios leidimą. Tad, norint plėsti knygų prieinamumą, buvo atsigręžta į privataus pobūdžio bibliotekas, kurioms nebuvo reikalingas valdžios įgaliojimas. Pirmiausia švietimo darbo imtasi steigiant parapines bibliotekas, vėliau išaugo įvairių draugijų ir susibūrimų kurtų bibliotekų skaičius¹⁶. Tokio pobūdžio bibliotekų steigimo tąsa matoma ir nepriklausomoje Lietuvoje (1 il.). Nors nevalstybinių iniciatyvų knygynai prisidėjo artinant knygas prie visuomenės, organizacijų bibliotekos pirmiausia buvo skirtos jų nariams, o knygų komplektavimas tokiose bibliotekose neretai pasižy-

12 *Ibid.*, f. 1655, ap. 1.

13 *Ibid.*, f. 400, ap. 1.

14 *Lietuvos savivaldybės 1918–1928. Savivaldybių įsikūrimo ir pirmojo dešimtmečio darbų apžvalga*, Kaunas: „Savivaldybės“ leidinys, 1928; J. Slapšinskas, *Viešųjų bibliotekų organizacija (Socialinių ir Politinių mokslų Instituto leidinys, nr. 8)*, Kaunas: LTS sp. „Viltis“, 1937.

15 A. Glosienė, 1998, p. 37.

16 *Ibid.*

1 il. Parapijos skaitykla Gaurės klebonijoje (dab. Tauragės r.), apie 1934 m. Virš klebonijos durų puikuojasi užrašas „Parapijos skaitykla“.

Fot. nežinomas / Lietuvos centrinis valstybės archyvas, o-116911

mėjo literatūros vienkryptiškumu, atsižvelgiant į steigėjo pobūdį, todėl tai nebuvo viešosios bibliotekos uždavinius tinkamai atliepančios įstaigos.

Atkūrus nepriklausomybę didesnę vaidmenį visuomenės švietimo ir bibliotekų steigimo darbe teko prisiimti valstybei. Jos pastangos atsispindi įstatyminės bazės kūrimo procese. Rengiantis rinkimams į Steigiamąjį Seimą, iškilo poreikis išspręsti spaudos sunorminimo klausimą, paskatinęs ankstyvą Spaudos įstatymo sukūrimą¹⁷. Augantis periodinių leidinių skaičius, ypač sparčiai kilęs 1919 m.¹⁸, taip pat prisidėjo prie įstatymo reikmės. Tų pačių metų lapkričio 30 d. priimtame Spaudos įstatyme įtrauktas straipsnis apie knygynų ir skaityklų steigimą. Jame nurodyta, kad knygų ir spausdinių prekiavimo vietos bei knygynų ir skaityklų steigimas galimas tik pranešus apskrities viršininkui likus trims dienoms prieš steigimą, o iki įstatymo išleidimo šią veiklą vykdę asmenys privalėjo pranešti apie save per savaitę nuo įstatymo paskelbimo. Nebuvo galima pardavinėti „arba dovanai platinti“ spausdinių, jei šie neatitiko spaudos taisyklių, kurios numatė spaustuvės duomenų nurodymą

17 M. Maksimaitis, 1997, p. 135.

18 V. Urbonas, 2001, p. 139–140.

ant spausdinių, o periodikoje ir redaktoriaus bei leidėjo vardo ir pavardės nurodymą. Pasirodžius šiam įstatymui nustojo galioti Rusijos carinio laikotarpio spaudą reglamentavę teisės aktai¹⁹.

Spaudos įstatyme pirmiausia akcentuotos leidinių pardavimo vietos, tačiau draugijų steigti knygynai ir skaityklos taip pat turėjo laikytis nurodymo teikti prašymą apskrities viršininkui. 1921 m. vyriausybės nurodymu buvo sudarytas šalyje veikusių bibliotekų, skaityklų, knygynų, spaustuvių ir panašių įstaigų sąrašas²⁰. Galima numanyti, kad daugiausiai prašymų apskrities įstaigos sulaukdavo iš asmenų, siekusių platinti spaudinius komerciniais tikslais, todėl ilgainiui siekį užsiimti leidinių pardavimu dalis pareigūnų, regis, ėmė vertinti kaip finansiškai nenaudingą ir laikyti jį „dikinėjimu su knygomis“²¹. Vis dėlto organizacijos reiškė norą steigti bibliotekos tipo įstaigas. 1922 m. Pumpėnuose vietos Jaunųjų sionistų organizacija siekė įkurti organizacijos nariams skirtą skaityklą²². 1926 m. Saločiuose jaunimo draugija „Vairas“ atidarė viešą skaityklą nuosavame bute²³. Valstybė fiksavo esamų nevalstybinių skaitymo įstaigų tinklą ir jo plėtrą, tačiau koordinuotas bibliotekų steigimas valstybinėmis lėšomis XX a. 3 deš. dar nevyko (2 il.).

Pirmosios valstybinės pastangos imtis viešųjų bibliotekų tinklo organizacijos darbų fiksuojamos 1919 m., įkuriant CVK Kaune. Įstaigos veikla buvo orientuota į leidinių įgijimą ir rinkimą, carinio laikotarpio įstaigų ir be savininkų likusių privačių knygų rinkinių perėmimą, registravimą ir priežiūrą bei „generalinio“ visų Lietuvos knygynų katalogo kūrimą²⁴. Po kelių mėnesių išleistas įstatymo papildymas reglamentavo ir naujų knygyno skyrių steigimą. CVK padaliniai turėjo pasirūpinti vietoje esančiais leidiniais, naujomis knygomis aprūpinti vietos mokyklas, įstaigas ir visuomenę, galėta steigti ir skaityklas. Pažymėtina, kad knygynų ūkio tvarkymu turėjo rūpintis vietos savivaldybės, suteikiant patalpas, kurą, aprūpinant elektra ir tarnautoju, taip pat turėta teikti kandidatus į bibliotekos vedėjo poziciją²⁵. Tačiau,

19 „Spaudos įstatymas“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, nr. 17, p. 5–6.

20 A. Papaurėlytė, 2001, p. 270.

21 Biržų nuovados viršininko pranešimas Biržų apskr. viršininkui, 1937-01-07, in: LCVA, f. 400, ap. 1, b. 1469, l. 11.

22 Pumpėnų žydų Jaunųjų sionistų organizacijos prašymas Biržų-Pasvalio apskr. viršininkui, 1922-02-04, in: *Ibid.*, b. 125, l. 13.

23 Jaunimo draugijos „Vairas“ Saločių skyriaus pranešimas Biržų apskr. viršininkui, 1926-02-01, in: *Ibid.*, b. 379, l. 2.

24 „Isakymas apie Centralinį Valstybės Knygyną“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, nr. 19, p. 4. CVK taip pat siekė saugoti cenzūros draustus ir nelegalius leidinius. Jų prieiga skaitytojams buvo apribota, o apie 1920–1921 m. pradėtas šių leidinių komplektavimas atskirame „slaptajame skyriuje“. A. Riaubienė, 2021, p. 288–289.

25 „Isakymo apie Centralinį Valstybės knygyną papildymas“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, nr. 42, p. 3.

2 il. Prie Gajūnų kaimo skaityklos (dab. Biržų r.), sėdi pirmi iš kairės: skaityklos vedėja Olga Variakojytė ir savo seklyčių skaityklai perleidęs Jonas Baltušis. 1931 m.

Fot. Jonas Variakojis (?) / Biržų krašto muziejus „Sėla“, BKM PL 6187

net ir miestų savivaldybėms stokojant lėšų ir CVK, kuri buvo atsakinga už finansų planavimą, knygų ir periodikos tiekimą, skyrių vizitavimą ir bendros sistemos diegimą, negalint pakelti didelės finansinės naštos bibliotekų plėtra Lietuvoje vyko lėtai²⁶. Pirmiausia padaliniai steigti miestuose. Iki 1936 m. šalyje veikė 18 CVK skyrių, kaip teigta – įkuriant vidutiniškai vieną naują skyrių per metus²⁷. Apžvelgiant savivaldybių darbą per pirmąją valstybės gyvavimo dešimtmetį, konstatuota, kad suaugusiųjų švietimo srityje žengti vos pirmieji žingsniai, todėl tikėtasi didesnio indėlio ateityje²⁸. Skaityklų steigimu rekomenduota susirūpinti ir valsčių savivaldybės, nes šios įstaigos turėjo tapti būtina grandimi tęsiant pradinį mokslą išėjusių asmenų ugdymą²⁹. Vis dėlto tuometinės savivaldybių pajamos nebuvo pakankamos net deramai pasirūpinti privalomuoju pradiniu ugdymu³⁰.

26 I. Abramovienė *et al.*, 2017, p. 27.

27 J. Slapšinskas, *Viešųjų bibliotekų organizacija...*, p. 12.

28 *Lietuvos savivaldybės 1918–1928...*, p. 149.

29 *Ibid.*, p. 189.

30 D. Bukelevičiūtė, 2016, p. 222.

Iniciatyvos „iš viršaus“ keisti menkai išplėtoto viešųjų bibliotekų tinklo padėtį imtasi 4 deš. viduryje. 1935 m. paskelbtas Knygynų įstatymas, kuriuo prie *knygynų* buvo priskirtos viešosios bibliotekos ir skaityklos, išsamiau reglamentuotas jų steigimas ir darbas, akcentuojant knygyno vedėjo patikimumą, užtikrinant galimybę tikrinti laikomus leidinius. Argumentuojant valstybės saugumu knygyną galėta ir uždaryti³¹. Tokie punktai derėjo su tuo pat metu paskelbtu nauju Spaudos įstatymu, sugriežtinusiu spaudinių cenzūrą. Po 1926 m. perversmo imtasi peržiūrėti ir draugijų veiklą, dalį jų uždarius kartu netekta ir draugijų kuruotų bibliotekų³². Tai taip pat galėjo prisidėti prie poreikio steigti naujas bibliotekas. Lygiagrečiai vykdytos ir švietimo reformos, norint sukurti vientisą švietimo sistemą. 1936 m. įsigaliojus Pradinių mokyklų įstatymui, pradinis mokslas tapo privalomas ir buvo prailgintas iki šešerių metų. Vidurinių mokyklų įstatymu vidurinio mokslo trukmė sutrumpėjo nuo aštuonerių iki septynerių metų³³.

Esminių pokyčių kuriant viešąsias bibliotekas įnešė 1936 m. įsigaliojęs Vals-tybės viešųjų bibliotekų įstatymas. Šiuo įstatymu Švietimo ministerijai paskirta pareiga steigti ir laikyti viešąsias bibliotekas. Nauja kryptimi laikytina vaidmens visuomenės švietime kaip pagrindinio viešųjų bibliotekų uždavinio įtvirtinimas. Du iš trijų bibliotekoms keltų tikslų buvo nukreipti šia linkme: (1) „parūpinti visuomenei geros lektūros“ ir (2) „plėsti visuomenėje knygos skaitymą“³⁴. 1937 m. parengus taisyklės įstatymui vykdyti, bibliotekos buvo suskirstytos į keturias eiles. Mažesnėse gyvenvietėse steigtos žemesniųjų rangų bibliotekos – III ir IV; miesteliuose („mažesnių valsčių centruose ir bažnytkaimiuose“) dažniausiai steigtos žemiausios eilės bibliotekos – IV. Šios pasižymėjo trumpesniu darbo laiku: III eilės bibliotekos dirbo 3 dienas per savaitę po 5–6 val., o sekmadieniais po 3 val.; IV – 2 dienas per savaitę po 3–4 val. ir sekmadieniais po 3 val.³⁵ Žemesnės eilės bibliotekų abonentai mokėjo perpus mažesnę kas mėnesinę mokestį – 25 centus (vietoje 50 centų). Tiesa, nuo mokesčio buvo atleisti moksleiviai, pašauktieji karo prievolėn kareiviai ir beturčiai, pristatę tai įrodantį pažymėjimą. Naudojimasis skaityklomis buvo neapmokestintas³⁶. Nors skaityklos buvo numatytos tik I ir II eilės bibliotekose, vietos organizacijų ar aktyvių visuomenininkų pastangomis skaitykla

31 „Knygynų įstatymas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1935, nr. 510, p. 6–7.

32 T. Petreikis, 2014, p. 98–99.

33 D. Bukelevičiūtė, 2016, p. 232, 264–265.

34 „Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1936, nr. 544, p. 2.

35 K. Sinkevičius, 1996, p. 20.

36 „Valstybės viešųjų bibliotekų įstatymui vykdyti taisyklės“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1937, nr. 565, p. 1–2.

galėjo būti įkurdinta ir žemesnės eilės bibliotekoje. Panemunėlyje viešoji skaitykla, veikusi kasdien po 1 val. per dieną, buvo įsteigta bibliotekos vedėjui pasisiūlius ją prižiūrėti neimant papildomo atlygio, o periodikos komplektus suteikus vietos organizacijoms³⁷. Nors šiuo atveju viešosios bibliotekos kokybę miestelio gyventojams pagerino vietinės iniciatyvos, Viešųjų bibliotekų įstatyme buvo įtvirtinta ir galima Švietimo ministerijos parama nevalstybinėms viešosioms bibliotekoms³⁸.

Įstatymiškai buvo reglamentuotas ir knygų skolinimosi procesas. Norint pasiimti knygų iš bibliotekos į namus reikėjo palikti 10 litų užstatą, nuo kurio buvo atleisti moksleiviai, pašauktieji kareiviai ir kiti asmenys, pristatę savivaldybės raštu išreikštą garantiją³⁹. Užstato suma vertinta kaip ženkli. *Lietuvos aide* pažymėta, kad didelis mokestis galėjo daliai gyventojų sutrukdyti tapti skaitytojais⁴⁰. Veikiausiai siekiant plėsti knygų prieinamumą, 1939 m. užstato mokestis sumažintas iki 5 litų⁴¹. Knygas namuose galėta laikyti sąlyginai trumpai, vos 10 dienų, terminą galint pratęsti dar tiek pat. Vėlavimas skaitytojams už kiekvieną dieną atsiėjo 10 centų⁴². Praktinė bibliotekų veikla parodė, kad toks laiko tarpas yra per trumpas. CVB vedėjas Juozas Avižonis ragino aklaui nesivadovauti įstatymu, kai iš bibliotekos pasiskolinama mokslinio pobūdžio knyga, reikalinga moksleiviui ar studentui, jei to paties leidinio skolinimosi noro nėra pareiškęs kitas asmuo⁴³. Atsižvelgiant į bibliotekų steigimą valsčių centruose, ji turėjo aptarnauti ir aplinkinių vietovių gyventojus, kurie į miestelį atvykdavo turėdami reikalų, todėl trumpas knygos skolinimosi terminas taip pat galėjo tapti kliūtimi provincijos skaitytojų ratui plėtrai.

Viešųjų bibliotekų įstatymo priėmimas reiškė, kad Švietimo ministerija perėmė bibliotekų kuravimo darbus. Ministerijos įstaigų prerogatyva tapo bibliotekų vedėjų skyrimas, jų atlyginimo mokėjimas, aprūpinimas knygomis, savivaldybei paliekant patalpų ir ūkinių išlaidų padengimo rūpesčius⁴⁴. Parodžius politinę valią ir skyrus viešųjų bibliotekų tinklo plėtrą globojančią instituciją, viešųjų bibliotekų skaičius ženkliai išaugo. Buvo naujai įsteigtos 83 bibliotekos, taip bibliotekų tinklą

37 Panemunėlio v. v. bibliotekos vedėjo kreipimasis į Kultūros reikalų departamentą, 1937-05-29, in: LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 17, l. 82.

38 „Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas...“, p. 3.

39 „Valstybės viešųjų bibliotekų įstatymui vykdyti taisyklės...“, p. 2.

40 *Trumpa Tauragės rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*, 2011, p. 23–24.

41 *Ibid.*

42 „Valstybės viešųjų bibliotekų įstatymui vykdyti taisyklės...“, p. 2.

43 L. Parvalkaitė, 2007, p. 21.

44 *Palangos viešoji biblioteka*, 2012, p. 5–6.

išplečiant iki 101 bibliotekos⁴⁵. J. Rimanto sukurtu organizaciniu bibliotekų veikimo tinklo ir plėtros modeliu deklaruotas siekis knygai pasiekti provinciją. Išreikštos optimistinės idėjos bibliotekas įkurdinti ne tik miestuose, bet ir kaimuose. Steigti jas siūlyta tokiu tankumu, kaip pradinės mokyklas. Rimantas kritikavo iki tol vyra-
vusį organizacijų bibliotekėlių modelį, kai buvo „nedidelis miestelis su penkiomis organizacijomis ir lygiai tiek pat bibliotekėlių“⁴⁶, dėl šių pasikartojančios knygų pasiūlos. Viešųjų bibliotekų steigimo bumas oficialiai sietas ne tik su atsilikimu šioje srityje, bet ir kultūrinių uždavinių vykdymu, siekiant visuomenės veiklumo. Tai atitiko laikmečio valdžios propaguotas idėjas dėl kultūrinio gyvenimo kėli-
mo, spaudos ir literatūros panaudojimo visuomenei edukuoti. Bibliotekos fondų komplektacija matyta kaip įrankis atitraukti visuomenę nuo esą nevertingos lite-
ratūros. Akcentuotas ir bibliotekininko vaidmuo parenkant skaitytojo interesus atitinkančius skaitinius⁴⁷.

Viešųjų bibliotekų plėtra į miestelius

Įstatymu deklaravus siekį aprūpinti kaimą knygomis steigiant knygynus valsčiuose, Švietimo ministerija užklausė apskričių viršininkus dėl esamų bibliotekų apskrityse ir poreikio steigti naujas⁴⁸. Didesniems miestams jau turint viešąsias bibliotekas, toks paklausimas labiausiai orientuotas į mažesnes gyvenvietes, taigi ir miestelius. Tai gali-
ma laikyti koordinuoto valstybinių viešųjų bibliotekų steigimo miesteliuose pradžia. Dauguma apskričių savivaldų buvo pasirengusios paremti skaitymo įstaigų įkūrimą, tačiau daliai neturint pakankamai lėšų teigta, kad pakanka turimų bibliotekų⁴⁹. Dalis valsčių, nenorėdami praleisti galimybės turėti naują gyventojams naudingą įstaigą, mėgino ieškoti išeikių, kaip sutaupyti. Rumšiškių valsčiaus viršaitis pasiūlė Švietimo ministerijai paremti netrukus pradėsiančią veikti šaulių būrio biblioteką, nes ja galės naudotis ne tik šauliai⁵⁰. Įprastai šaulių bibliotekų bendrojo lavinimo turinio knygos buvo prieinamos ir ne organizacijos nariams, todėl vyravo supratimas, kad tai iš dalies

45 D. Mačiulis, 2005, p. 81.

46 J. Slapšinskas, *Viešųjų bibliotekų organizacija...*, p. 12.

47 I. Sibrian, 2009, p. 61.

48 Ilgėliškių valsčiaus tarybos posėdžio protokolo nr. 3 ištrauka, 1936-11-05, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1955, l. 36.

49 A. Panemunės valsč. viršaičio pranešimas Kauno apskr. valdybai, 1937-01-07, in: *Ibid.*, l. 69.

50 Rumšiškių valsč. viršaičio pranešimas Kauno apskr. valdybai, 1936-11-31, in: *Ibid.*, l. 45.

3 il. „Šaulių Namai – Visuomenės Namai. Pastatyti valsčiuose ir bažnytkiemiuose tie Namai bus visiems vietos gyventojams kultūros ir švietimo židinys“. Lietuvos šaulių sąjungos spaudinys, prašant paramos namams statyti, 1929 m.

Aut. nežinomas / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, UDK 364.044.64(474.5)

viešoji biblioteka, nors oficialiai tokio statuso ir neturėta⁵¹ (3, 4 il.). Vilkijos valsčiaus viršaitis pranešė, kad, nesant kitų organizacijų bibliotekų, labai pageidautina valstybinė biblioteka, tačiau išgalėta ją aprūpinti tik šviesa ir kuru⁵².

Lėšų stoka nebuvo vienintelė priežastis steigiant viešąsias bibliotekas valsčiuose remtis aktyvių vietos gyventojų, švietėjų ar organizacijų siūloma parama. Ilgainiui susidariusi tradicija steigti nevalstybines bibliotekas įgalino platesnį bendruomenės įsitraukimą į šiuos procesus, juolab, kad dalies organizacijų veikimui buvo būdingas bibliotekų ir skaityklų steigimas. Smilgių valsčiaus taryboje vietos pradinės mokyklos mokytojų iniciatyva buvo iškeltas klausimas dėl lėšų skyrimo valstybinei viešajai bibliotekai steigti. Valsčiaus taryba pažadėjo bibliotekai steigti skirti 200 litų, o mokytojai pasižadėjo metus laiko už darbą bibliotekoje, kurią planuota įkurti mo-

51 K. Sinkevičius, 2007, p. 33.

52 Vilkijos valsčiaus viršaičio pranešimas Kauno apskrities valdybai, 1936-12-29, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1955, l. 47.

4 il. Dusetų šaulių namai, XX a. 4 deš.

Fot. Izidorius Girčys / Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-04742

kykloje, neimti atlygio⁵³. Mokyklos patalpos bibliotekai steigti taip pat atrodė itin tinkamos, nes mokymo įstaigos laikytos „ūkiško judėjimo didesniais centrais“⁵⁴. Mokykla galėjo būti paranki ne tik dėl turimos vietos, bet ir kuro klausimu, nes kartu jau šildytos klasės⁵⁵.

Būta ir pavienių asmenų iniciatyvų, kai šie norėdavo gauti bibliotekos vedėjo darbą mainais už bibliotekų aprūpinimą. Tokį sandorį Pakuonyje siūlė vietos ūkininkas⁵⁶. Ažuolų Būdoje skaityklai savo butą suteikti žadėjęs asmuo suinteresuotumą bibliotekininko darbu demonstravo pareikšdamas, kad galėtų išlaikyti ir bibliotekininko kursus, į kuriuos jau mėginęs registruotis, tačiau priimtas nebuvo, nepatenkinus konkursinių sąlygų⁵⁷. Dar iki Švietimo ministerijai perimant inici-

53 Smilgių valsčiaus tarybos protokolo nr. 4 išrašas, 1936-10-16, in: *Ibid.*, l. 14.

54 Panevėžio apskrities valdybos pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1936-10-26, in: *Ibid.*, l. 21.

55 Zapyškio valsč. viršaičio pranešimas Kauno apskr. valdybai, 1936-10-30, in: *Ibid.*, l. 49.

56 Pakuonio valsč. viršaičio pranešimas Kauno apskr. valdybai, 1936-12-30, in: *Ibid.*, l. 50.

57 Pareiškimas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui, 1937-01-19, in: LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 17, l. 320.

atyvą bibliotekų reikaluose, 1935 m. Kupiškėje vietos verslininkai steigė skaityklą, parūpindami šiai per 100 knygų⁵⁸.

Visuomenės švietimas ir kultūros sklaida, tam pasitelkiant bibliotekas ir spaudos platinimą, buvo vienas iš pamatinių šaulių veiklos barų, taip prisidedant ir prie visuomenės patriotizmo ugdymo bei lietuvių kalbos plėtros⁵⁹. Tad įprastas buvo vietos šaulių įsitraukimas siekiant įtikinti Švietimo ministeriją, kad konkrečioje vietoje reikalinga steigti viešąją biblioteką. Pažymėtina, kad šaulių bibliotekos, toje pačioje vietovėje įsikūrus viešajai bibliotekai, įprastai pastarajai paaukodavo ne tarnybinio pobūdžio leidinius⁶⁰. Dusetų šaulių būrys pasiūlė biblioteką įsteigti baigiamuose įrengti šaulių namuose. Argumentuojant, kodėl Dusetoms reikalinga biblioteka, tikinta, kad čia gyvena aktyvumu pasižymintis jaunimas, dalyvaujantis ministerijų organizuojamose paskaitose, aktyviai naudojamasi mokyklos knygynėliu. Atkreiptas dėmesys į geografinę padėtį, kai arti nebūta miesto ir stokota geresnio susisieki⁶¹. Šį argumentą, norėdami įtikinti ministeriją įkurdinti biblioteką, naudojo ir Kvėdarnos atstovai, dar pridurdami, kad taip siekiama rūpintis suaugusiųjų švietimu⁶².

Spaudoje akcentuojant mokyklų ir bibliotekų tarpusavio ryšį, kai bibliotekos padėdavo mokslus išėjusiems gyventojams neatitrūkti nuo knygos, o visuomenės kultūros židiniai neleisdavo vietovėms tapti „smuklėmis, tuščiomis sueigomis“⁶³, prašymuose steigti viešąsias bibliotekas akcentuotas mokyklas baigusio jaunimo ir suaugusiųjų noras skaityti ir kartu neturėjimas prieigų prie plačiau prieinamų knygų⁶⁴. Ramygaloje bibliotekos nebuvimas įvardytas net kaip apsišvietusių žmonių skurdinimas⁶⁵. Provincijoje ši problema buvo opesnė nei mieste, nes dar pradinių klasių mokinių skaitymo rodikliai rodė, kad šie perskaito kiek mažiau knygų nei to paties amžiaus vaikai miestuose⁶⁶.

Kitas svarus argumentas, naudotas prašymuose įsteigti biblioteką ar paskirti tam tikrus tarnautojus, buvo „atlietuvinimo“ darbas ir siekis užkirsti kelią kai-

58 „Verslininkai steigia viešą biblioteką“, in: *Ūkininko patarėjas*, 1935, nr. 28 (302), p. 9.

59 L. Nekrašas, 2023, p. 158.

60 K. Sinkevičius, 2007, p. 40.

61 Dusetų šaulių būrio prašymas Švietimo ministerijai, 1936-04-04, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1955, l. 8.

62 Lietuvių mokytojų sąj. Kvėdarnos skyriaus valdybos prašymas, 1936-12-28, in: *Ibid.*, l. 37.

63 J. Slapšinskas, „Viešųjų bibliotekų organizacija“, in: *Vairas*, 1936, t. 18, nr. 12, p. 421–422.

64 Lietuvos Tautininkų sąjungos Kražių skyriaus kreipimasis į Kultūros reikalų departamento direktorių, 1937-01-25, in: LCVA, f. 391, ap. 1, b. 1955, l. 72.

65 „Reikalinga kokia nors skaitykla“, in: *Ūkininko patarėjas*, 1935, nr. 1 (275), p. 12.

66 G. Raguotienė, 1994, p. 17.

myninių valstybių kultūros plėtrai Lietuvoje. Teigta, kad CVK skyrius „būtų gera priemonė švietimui ir atlietuvinimui“ Šėtos apylinkėse⁶⁷. Panevėžio apskrities savivaldybė Krekenavos apylinkių žmones apibūdino kaip „kiek aplenkintus“, todėl knygų skaitymas matytas kaip edukacija ne tik kultūriniu, bet ir tautiniu požiūriu⁶⁸. Vandžiogalos būrio šauliai savo kraštą pavadino „vienu labiausiai sulenkėjusių Lietuvos kampeliu“, o savo ir kitų organizacijų bibliotekų ir skaityklų praktiką įvardijo kaip vieną geriausiai pasiteisinusių „atlietuvinimo“ darbe⁶⁹. Lenkiškumo įtaką krašte riboti kultūrinėmis priemonėmis siekė ir Vandžiogalos valsčiaus viršaitis, siūlydamas bibliotekos vedėju paskirti asmenį, kuris galėtų organizuoti ir vadovauti chorui, nes tokio egzistavimas krašte svariai prisidėtų prie „atlietuvinimo“ darbo⁷⁰. Tokį pageidavimą turėjo ir Alsėdžių valsčiaus viršaitis⁷¹.

Latvijos pažanga steigiant viešąsias bibliotekas (1936 m. Latvijoje veikė 911 tokių bibliotekų) skatino Lietuvą atsigręžti į kaimyninės valstybės pavyzdį. Tiesa, čia sparčiai išplėsti viešųjų bibliotekų tinklą padėjo jau 3 deš. pradžioje pradėtas ir nevalstybinių bibliotekų rėmimas valstybės lėšomis⁷². Kita vertus, kaip priemonė įveikti nepageidautiną kultūrinę Latvijos konkurenciją pasienio regione (šiaurės Lietuvoje) matytas tų pačių bibliotekų kūrimas. Mažeikių apskrities savivaldybė bibliotekų reikalingumą argumentavo artima pasienio kaimynyste su Latvija, todėl norėta užkirsti kelią plisti latvių kultūrai per jų įsteigtas bibliotekas, kaip būta, pavyzdžiui, Akmenėje⁷³. Latvijos bibliotekų įtaką pasienio gyventojams akcentavo ir Biržų apskrities valdyba⁷⁴.

1936 m. gruodį CVK vedėjas Avižonis svarstė naujai steigiamų bibliotekų aprūpinimo knygų fondo branduoliu, įprastai sudarytu iš 500 knygų, klausimą⁷⁵. Valstybei neturint pakankamai lėšų ir galimybių patenkinti kiekvienos savivaldybės reikštą poreikį turėti biblioteką, nestebina, kad šių prašymuose stengtasi pateikti

67 Šėtos valsč. savivaldybės prašymas Kėdainių apskr. valdybai, 1936-04-02, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1955, l. 7.

68 Panevėžio apskr. valdybos prašymas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui, 1936-10-26, in: *Ibid.*, l. 21.

69 Vandžiogalos šaulių būrio prašymas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento direktoriui, 1936-12-14, in: *Ibid.*, l. 31.

70 Vandžiogalos valsč. viršaičio prašymas Kultūros reikalų departamento direktoriui, 1937-03-06, in: LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 17, l. 301.

71 Alsėdžių valsč. viršaičio pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-03-03, in: *Ibid.*, l. 305.

72 J. Dreimane, 2009, p. 160.

73 Mažeikių apskr. valdybos pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-01-07, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1955, l. 61.

74 Biržų apskr. valdybos pranešimas Kultūros reikalų departamentui, in: *Ibid.*, l. 89.

75 L. Parvaskaitė, 2007, p. 22.

svarius, aukštesnės valdžios atstovų nuomonę galėjusius paveikti argumentus. Galbūt tai ar siekis sparčiau mažinti atsilikimą bibliotekų srityje lėmė, kad 1936 m. planuotas naujų 53 bibliotekų skaičius buvo padidintas⁷⁶, tad turėjo išaugti ir taip braškančio biudžeto poreikis. Pradėjus numatytų bibliotekų kūrimą pasipylė pranešimai apie vėluojantį aprūpinimą.

Paskelbus apie naujos bibliotekos steigimą miestelyje, vietos savivalda turėjo pasirūpinti patalpomis. Saločių valsčiaus viršaičio kreipimesi į Kultūros reikalų departamentą išryškėja komunikaciniai sunkumai ir veiksmų suderinamumo tarp institucijų trūkumas. Viršaitis teigė, kad apie bibliotekos įsteigimą 1937 m. kovo 15 d. buvo paskelbta vasario mėnesį, todėl savivaldybė šiuo tikslu laikanti neišnuomotą kambarį, taip patirdama nuostolių, taigi prašyta greičiau imtis bibliotekos kūrimo darbų. Kreipimasis parengtas gegužės mėnesį⁷⁷. Valsčiaus savivaldybėms suteikiamos informacijos stoką iliustruoja ir Nemunėlio Radviliškio valsčiaus paklausimas, prašant patikslinimo, ar prie bibliotekos bus steigiama skaitykla, kokius patarnavimus, be numatytųjų įstatyme, reikės atlikti savivaldybei⁷⁸. Galėjo pasitaikyti ir atvirkštinė situacija, kai bibliotekos vedėja jau buvo paskirta, tačiau įstaigai dar neturėta patalpų, kaip nutiko Skaudvilėje⁷⁹. Stakliškėse, dar neprasidėjus bibliotekai paskirtos erdvės remontui, tačiau vietos gyventojams pageidaujant atidaryti biblioteką, klausta, ar tai būtų galima padaryti savivaldybės laikinai suteikta-me bute⁸⁰.

Bibliotekų vedėjų pranešimus apie užsitęsusius įstaigų atidarymo darbus sieja dažnai pasikartojantis besidominčių, kada bus atidaryta biblioteka, gyventojų pasiteiravimų motyvas. Salako bibliotekos vedėja minėjo, kad žmonės teiravosi ir apie knygų išdavimo tvarką, tačiau, neturėdama instrukcijų, ji informuoti žmonių negalėjo⁸¹. Užsitęsusius bibliotekos atidarymo darbus lėmė ne tik nepaskirtos ar neparengtos patalpos. Galėjo trūkti ir pagrindinio bibliotekai atidaryti reikalingo inventoriaus – knygų. Spauldoje paskelbus apie Raguvos bibliotekos atidarymą,

76 *Ibid.*

77 Saločių valsč. apskr. savivaldybės prašymas kultūros reikalų departamentui, 1937-05-20, in: LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 17, l. 145.

78 Nemunėlio-Radviliškio valsč. viršaičio prašymas Kultūros reikalų departamentui, 1937-03-01, in: *Ibid.*, l. 345.

79 Skaudvilės v. v. bibliotekos vedėjo pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-05-01, in: *Ibid.*, l. 177.

80 Stakliškių v. v. bibliotekos vedėjo pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-05-22, in: *Ibid.*, l. 133.

81 Salako v. v. bibliotekos vedėjos pranešimas Švietimo ministerijos Bibliotekų skyriui, 1937-05-19, in: *Ibid.*, l. 147.

vedėją užplūdo pasiteiravimai dėl bibliotekos, todėl prašyta greičiau ją aprūpinti knygomis⁸². Pranešus, kad bibliotekai patalpos suteiktos pačiame Vabalninko miestelio centre, šios bibliotekos vedėja, norėdama atsakyti interesantams, taip pat teiravosi, kada bus gauta knygų⁸³.

Viešųjų bibliotekų atidarymui taip pat trukdė ir vėluojantis aprūpinimas bibliotekos veikimui būtinu inventoriu. Ne visos bibliotekos buvo laiku aprūpintos inventoriaus registracijos knygomis, piniginiiais žurnalais, raštinės reikmenimis⁸⁴. Salako bibliotekininkės išreikštas džiugesys gavus „pundą blankų“ veikiausiai galėjo atspindėti ir daugelio kitų bibliotekos vedėjų nuotaikas, kai ilgai lauktos priemonės, leidusios bibliotekoms atverti duris nekantravusiai visuomenei, buvo atsiunčiamos. Juolab, kad ji pasidalino ir patirtais nemaloniais jausmais, sulaukiant kaltinimų dėl bibliotekos neveikimo⁸⁵. Tiesa, Gruzdžių bibliotekos vedėjas į užsitęsčius bibliotekos atidarymo darbus reagavo ramiau ir tikėjosi dėl to būti išleistas atostogų į namus⁸⁶. Nesklandumų patirta ir aprūpinant įstaigas baldais. Ganėtinai kurioziškas atvejis nutiko Šėtoje, kai valsčiaus bibliotekai buvo parūpintas stalas su užrakintais stalčiais, tačiau raktai pridėti nebuvo⁸⁷.

Negalima teigti, kad į miestelių bibliotekas žiūrėta atsainiau. Naujai įsteigta viešoji biblioteka Radviliškio mieste taip pat turėjo sunkumų. Biblioteką aprūpinus knygomis, nebuvo suteiktos knygų išdavimui reikalingos priemonės, todėl atidaryta pirmiausia buvo tik skaitykla⁸⁸. Pasvalio bibliotekos vedėjo kreipimasis į Kultūros departamentą taip pat atskleidžia vėlavimą bibliotekas aprūpinti naujomis knygomis. 1937 m. spalį išsakytas poreikis skubiai atsiųsti naujų knygų, sulaukta atsakymo apie gruodį žadamus naujus leidinius. Vis dėlto žadėtu laiku knygų gauta nebuvo, tad bibliotekos vedėjui teliko dar kartą kreiptis dėl būtinybės aprūpinti naujomis

82 Raguvos v. v. bibliotekos vedėjo pareiškimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-05-31, in: *Ibid.*, l. 111.

83 Vabalninko v. v. bibliotekos vedėjos pranešimas, 1937-05-07, in: *Ibid.*, l. 172.

84 Stakliškių v. v. vedėjo pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-05-22, in: *Ibid.*, l. 133; Ramygalos v. v. vedėjos pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-05-21, in: *Ibid.*, l. 137; Gruzdžių v. v. bibliotekos vedėjo pranešimas Kultūros reikalų departamento direktoriui, 1937-05-07, in: *Ibid.*, l. 188.

85 Salako v. v. bibliotekos vedėjos pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-06-10, in: *Ibid.*, l. 66.

86 Gruzdžių v. v. bibliotekos pranešimas Kultūros reikalų departamento direktoriui, 1937-06-22, in: *Ibid.*, l. 6.

87 Ramygalos v. v. bibliotekos vedėjos pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-05-20, in: *Ibid.*, l. 137.

88 Radviliškio v. v. bibliotekos vedėjo pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1937-05-19, in: *Ibid.*, l. 146.

knygomis prieš Naujuosius metus⁸⁹. Miestelių bibliotekų susidūrimas su įsikūrimo nesklaidumais buvo nulemtas pernelyg optimistinio plano įsteigti didžiulį skaičių naujų skaitymo įstaigų per vienus metus, tam neturint pakankamai biudžeto lėšų.

Miestelių viešųjų bibliotekų vaidmuo skatinant visuomenės skaitymą

Įkurdintos bibliotekos miesteliuose turėjo atlikti kultūrinio židinio funkciją, suteikiant erdvę burtis bendruomenei. Jei suteiktos bibliotekai patalpos būdavo pakankamai erdvios ir patrauklios leisti laiką, ten galėta rengti renginius, susirinkimus, žaisti šaškėmis ar šachmatais, klausytis radijo⁹⁰. Užpalių parapijos kunigas džiaugėsi, kad biblioteka miestelyje itin išjudino vietovės kultūrinį gyvenimą. Jai suteiktos erdvios patalpos keturių kambarių bute. Turėtas ir radijo aparatas, kuris „jungė ne tik su Kaunu, bet ir su visu pasauliu“⁹¹. Babtuose, konkuruojant su lenkų „Pochodnios“ draugijos įkurta skaitykla, turėjusia radijo aparatą, šauliai miestelio bibliotekai taip pat parūpino radiją⁹². Pranešta, kad tai paskatino skaitykloje susirinkti nemažai „aplenkėjusių“ gyventojų, kurie pabendrauja lietuviškai ir klauso radijo žiemos vakarais⁹³. Šioje bibliotekoje šauliai taip pat rengė parodą, skaitė paskaitą, siekdami skatinti daugiau gyventojų skaityti⁹⁴. Susibūrimo erdvės poreikis grįstas laisvesnio laiko pagausėjimu šaltuoju metų laiku provincijoje. Šventojoje keltas klausimas, ką veikti kultūringiems darbininkams ilgais žiemos ir rudens vakarais⁹⁵ (5 il.).

Miestelių gyventojams smalsiai ir entuziastingai pasitikus žinias apie naujų bibliotekų įkūrimą, savivaldybėms rinkus kuo svaresnius argumentus dėl viešųjų bibliotekų reikalingumo, žvelgiant į bendruomenių ir organizacijų susitelkimą, nevalstybinių skaityklų kūrimo tradicijas, atrodytų, kad skaitančių asmenų nuosimtis

89 L. Parvalkaitė, 2007, p. 22–23.

90 J. Kiriliauskas, 2015, p. 36.

91 Užpalių parapijos kunigo A. Paurio prašymas Kultūros reikalų departamento direktoriui, 1937-01-25, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1955, l. 75.

92 Babtų valsč. viršaičio pranešimas Kauno apskr. valdybai, 1936-12-31, in: *Ibid.*, l. 54.

93 Babtų šaulių būrio pranešimas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui, 1937-01-19, in: *Ibid.*, l. 71.

94 Babtų viešosios valstybinės bibliotekos vedėjo pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1940-01-27, in: *Ibid.*, b. 1952, l. 144.

95 *Palangos viešoji biblioteka*, 2012, p. 49.

5 il. Pečiurkų kaimo skaitykloje (dab. Ignalinos r.), 1938 m.

Fot. Karolis Ulozas / Nalšios muziejus, NM F 450

šalyje turėjo reikšmingai didėti. Vis dėlto Mačiulio atliktas tyrimas rodo, kad 1937 m. nors ir padidėjo bibliotekų skaitytojų skaičius, jis nebuvo proporcingas veikiančių bibliotekų skaičiui. Jo pateikiamoje statistikoje atskleidžiama, kad didžioji skaitytojų dalis buvo moksleiviai ir studentai. Taip pat išaiškėjo, kad apsilankymas skaitykloje dar nereiškė, kad lankytojas skaitys knygas, kaip rodo duomenys apie ūkininkų apsilankymus viešosiose skaityklose⁹⁶. Tyrime pateiktas ir CVB vedėjo Avižonio 1938 m. IV ketvirčio pareiškimas apie per menką bibliotekos įtaką suaugusiųjų skaitymo didinimui ir negebėjimą atliepti apylinkės gyventojų interesų⁹⁷.

Priežasčių dėl ne tokio sėkmingo gyventojų pritraukimo skaityti galima ieškoti ir miestelių bibliotekų vedėjų nusiskundimuose dėl bibliotekų patalpų trūkumų. Istoriografijoje pateikiamus apibendrintus teiginius apie bibliotekų patalpų netin-

⁹⁶ D. Mačiulis, 2005, p. 82.

⁹⁷ *Ibid.*

kamumą⁹⁸ patvirtina miesteliuose dirbusių bibliotekininkų liudijimai. Mosėdžio biblioteka buvo įkurdinta mokyklos salėje, naudotoje kūno kultūros pamokoms ir pramogoms, o knygas teko laikyti rakinamose spintose, tad pereinama patalpa nebuvo tinkama bibliotekos veiklai⁹⁹. Vietos savivaldybė kaip išeitį tegalėjo pasiūlyti „susispausti“ esamose patalpose. Siekiant nedidinti savivaldybės išlaidų su siūlymu sutiko ir CVB vedėjas, todėl Kultūros reikalų departamentas turėjo paveikti Mosėdžio bibliotekos vedėją sutikti su pasiūlymu¹⁰⁰. Šaukėnuose biblioteka veikė pradžios mokyklos vedėjo, turėjusio šeimą, bute. Gyventojai skundėsi per dideliu vaikų keltu triukšmu, todėl biblioteka mažai naudotasi¹⁰¹.

Dažnai skųstasi dėl nehygieniškų bibliotekų patalpų, prisidedančių ir prie greitesnio knygų nusidėvėjimo, kai šias apnikdavo pelės. Žemaičių Naumiesčio gyventojus biblioteka pasitikdavo tamsa, drėgme ir nemaloniu kvapu. Blogo kvapo priežastis buvo netoli bibliotekos stovėjusios netvarkingos išvietės, dėl to esą negalėta atverti langų vasarą. O žiemą patalpoje buvo šalta. Bibliotekos vedėjos teigimu, dėl tokių sąlygų lankytojai neskaitė periodinių leidinių, kurie nebuvo išduodami į namus¹⁰². Dėl nuolat gaunamų nusiskundimų Kultūros reikalų departamentas kreipėsi į Žemaičių Naumiesčio valsčiaus savivaldybę prašydamas skirti geresnes patalpas¹⁰³. Savivaldybė atsakiusi, kad, jos manymu, suteikti geresnę patalpą nėra reikalo, skirti du kambariai, kurių bibliotekai pakanka, tiesa, geresnės patalpos ir neturėta¹⁰⁴.

Nepasitenkinimas gaunamomis senesnėmis knygomis, turimų leidinių dublikatais ar vėlavimu aprūpinti knygomis buvo kitas viešojoje erdvėje akcentuotas aspektas, buvęs ir nedžiuginančių visuomenės skaitymo rodiklių priežastimi. Teigta, kad dominančius leidinius skaitytojai perskaitydavo, o, neišsitygiant naujų leidinių, jie bibliotekose neberasdavo, kas juos domintų¹⁰⁵. Salako bibliotekos vedėja nurodė egzistavusią problemą, kai bibliotekas pasiekdavo ne visos serijinių knygų dalys. Negavus, pavyzdžiui, trečios *Vargdienių* dalies, vertės netenka ir kitos turimos se-

98 V. Rimša, 1980, p. 23.

99 Mosėdžio viešosios valstybinės bibliotekos prašymas CVB, 1939-02-19, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1953, l. 19.

100 CVB prašymas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui, 1939-04-06, in: *Ibid.*, l. 23.

101 Šaukėnų valsč. savivaldybės prašymas Kultūros reikalų departamentui, 1939-12-11, in: *Ibid.*, l. 97.

102 Ž. Naumiesčio bibliotekos vedėjos kreipimasis į CVB vedėją, 1939-08-21, in: *Ibid.*, b. 1954, l. 26.

103 Kultūros reikalų departamento prašymas Ž. Naumiesčio valsč. savivaldybei, 1939-09-14, in: *Ibid.*, l. 69.

104 Ž. Naumiesčio valsč. savivaldybės atsakymas Kultūros reikalų departamentui, 1939-09-20, in: *Ibid.*, l. 74.

105 *Trumpa Tauragės rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*, 2011, p. 23.

rijos knygos¹⁰⁶. Pasvalio bibliotekos vedėjo nuogąstavimai, kad, nesulaukus naujų knygų siuntos prieš Naujuosius metus, sumažės ir bibliotekos abonentų skaičius, nes nesiūlant naujų knygų nebus poreikio tęsti mokėjimą, išryškina priežastį, dėl kurios skaitytojų skaičiai galėjo svyruoti, o biblioteka prarasti populiarumą po pirminio žmonių entuziazmo¹⁰⁷. Didelis abonementinis mokestis taip pat turėjo įtakos pritraukiant skaitytojus. Žvelgiant į įstatymu suteikiamas išimtis atleidžiant nuo mokesčio, nereikia stebėtis, kad bibliotekomis daugiausia naudojosi ir taip tam poreikį turėję moksleiviai, kuriems už knygų skolinimąsi mokėti nereikėjo. Kita vertus, pernelyg didelių skaitytojų rodiklių pokyčių tikėtis per tokį trumpą laikotarpį veikiausiai būtų neracionalu. Bibliotekoms vėlavus atverti duris visuomenei, susidūrus su aprūpinimo sunkumais, reikšmingai padidinti skaitytojų nuošimtį, ypač provincijos vietovėse, kuriose tik pratintasi prie naujų įstaigų veikimo, buvo sunkiai įveikiamas uždavinys.

Didelės įtakos viešųjų bibliotekų veikimo sėkmei turėjo ir jų darbuotojai. Paruošti profesionalius bibliotekų darbuotojus, prisidedančius prie visuomenės skatinimo, turėjo padėti bibliotekininkų kursai. 1936 m. ir 1937 m. rengtuose kursuose dauguma jų klausytojų buvo mokytojai. Kursai buvo sudaryti iš 40 val. teorijos ir 20 val. praktinės veiklos. Šalyje veikė ir Lietuvos bibliotekininkų draugija, kuri prisidėjo prie bibliotekų padėties tyrimų, tarptautinių ryšių plėtotės¹⁰⁸. Tiesa, priimtieji į darbą bibliotekų vedėjai nebūtinai buvo baigę šiuos kursus. Gruzdžiuose pareigas jau pradėjęs eiti bibliotekininkas, sužinojęs apie rengiamus mokymus iš spaudos, teiravosi, ar jam privalu šiuos lankyti¹⁰⁹. Giedraičių bibliotekininkas sulaukė CVB vedėjo grąsinimo atleisti iš darbo, jei šio raštuose ir toliau bus paliekama daug klaidų. Keturiuose rašteliuose jis suskaičiavo net 25 klaidas, „kurios gėdą daro ir tai valstybinei įstaigai, kurioje Tamsta dirbi, ir tai kuri Tamstą skyrė darbui“¹¹⁰.

Naujose bibliotekose įdarbinti jų vedėjai taip pat turėjo priprasti prie savo darbo funkcijų, susipažinti su reglamentu, todėl neapsieita be nesusipratimų. Pasitaikydavo nesklandumų neišmanant piniginių žurnalo pildymo ir siuntimo Kultūros reikalų

106 Salako v. v. bibliotekos vedėjos pranešimas Švietimo ministerijos Bibliotekų skyriui, 1937-05-19, in: LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 17, l. 147.

107 Tiesa, žvelgiant į konkretų skaitytojų kaitos atvejį Raguvos bibliotekoje, paminėtina, kad 1939 m. IV ketvirtyje buvo išbraukti 9 skaitytojai, o nauji įrašyti 42 (iš viso bibliotekoje turėta 160 skaitytojų, o 1940 m. I ketvirtyje skaitytojų skaičius paaugo iki 177). A. Blauzdienė, 2001, p. 507.

108 G. Raguotienė, 1995, p. 22–23.

109 Gruzdžių v. v. bibliotekos pranešimas Kultūros reikalų departamento direktoriui, 1937-06-22, in: LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 17, l. 6.

110 CVB vedėjo pranešimas Giedraičių v. v. bibliotekos vedėjui, 1939-03-06, in: *Ibid.*, b. 46, l. 101.

departamentui procedūrų¹¹¹. Nemažai nesusipratimų kildavo bibliotekų vedėjams norint išeiti atostogų. Įprastai išeinant atostogų reikėdavo surasti pavaduojantį bibliotekos vedėją, tačiau IV eilės bibliotekos paprasčiausia užsidarydavo visam liepos mėnesiui, o turtą perduodavo savivaldybės globai¹¹². Tiesa, Stakliškių bibliotekos vedėjas teigė, kad bibliotekos lankytojai ir moksleiviai pageidavo, kad ši veiktų ir liepos mėnesį¹¹³. Klausimas dėl pavaduotojo poreikio kilo ir daugiau IV eilės bibliotekų vedėjų. Atostogų klausimas Avižonio motyvuotas nedideliu skaitytojų skaičiumi skaitykloje ir sumenkusiu abonentinų skaičiumi vasaros metu. Esą į namus knygų vasarą imančiųjų skaičius nepasiekdavo nė 100 per savaitę, o atėję skaityklon joje ilgai neužsibūna, tad nematyta prasmės skaityklas liepos ir rugpjūčio mėnesiais laikyti atviras tiek pat, kiek šaltuoju sezonu¹¹⁴.

Įdarbintųjų bibliotekos vedėjų iniciatyvumas prisidėjo prie sėkmingesnio bendruomenės subūrimo. Užpalių kunigas bibliotekos teigiamą įtaką miestelio kultūriniam gyvenimui siejo su bibliotekos vedėjo darbais¹¹⁵. Širvintų bibliotekos vedėją itin paveikė nedidelė žinutė XX *amžiuje*, kurioje pastebėta, kad nors šioje bibliotekoje ir nestinga knygų, vis dėlto trūksta didesnio įstaigos žinomumo, ypač omenyje turint geografinę bibliotekos padėtį. Žinutės autorius manė, kad skleisti žinią apie jos veikimą yra bibliotekos vedėjo pareiga¹¹⁶. Bibliotekininkas kvestionavo pranešimo autoriaus išmanymą apie įstaigos veiklą ir dedamas pastangas. Esą jis užsiėmė paskaitų skaitymu, bendradarbiavo su seniūnais skatinant gyventojus tapti skaitytojais, bibliotekoje surengtas ir meno-literatūros vakaras, o įstaigos žinomumas buvo ganėtinai platus, nes skaitytojų turėta ir iš gyvenviečių, nuo Širvintų nutolusių ir per 10 km. Manydamas, kad rašęs pranešimą asmuo stokojo objektyvumo, vedėjas nurodė, kad „bibliotekininkai savo pareigas žino“, o jis savo pareigas visuomet atliks taip, kad ant jo nekristų kaltė¹¹⁷. Atsidavusių švietimo darbui ar bendruomenės gerovei bibliotekininkų egzistavimą iliustruotų ir pasitaikę bibliotekos darbuotojų pasižadėjimai už papildomas pareigas ar tam tikrą darbo laiką dirbti neimant atlyginimo.

111 Vainuto viešosios valstybinės bibliotekos vedėjo pranešimas Kultūros reikalų departamentui, 1940-04-12, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1952, l. 181.

112 CVB vedėjo atsakymas Stakliškių v. v. bibliotekos vedėjui, 1939-06-23, in: LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 29, l. 111.

113 Stakliškių v. v. bibliotekos vedėjo kreipimasis į CVB vedėją, 1939-06, in: *Ibid.*, l. 112.

114 CVB vedėjo prašymas Kultūros reikalų departamentui, 1939-06-09, in: *Ibid.*, l. 165.

115 Užpalių parapijos kunigo A. Paurio prašymas Kultūros reikalų departamento direktoriui...

116 „Reikėtų daugiau reklamos“, in: XX *amžius*, 1939-11-03, nr. 253 (1005), p. 8.

117 Širvintų v. v. bibliotekos vedėjo paaiškinimas dėl žinutės XX *amž.* nr. 253, 1939, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1954, l. 91-92.

Kita vertus, būta ir apgailestavimo dėl pernelyg mažos algos. Ne kartą į Kultūros reikalų departamentą besikreipusi Salako bibliotekininkė atkreipė dėmesį, kad ne visi tarnautojai gali tilpti centre, todėl nereiktų manyti, kad „užkišus žmogų į užkampį jam nieko nereikia“. Siūlyta nelaikyti provincijos tarnautojų prastesniais ir neskriausti jų materialiai, nes nors žemesnės eilės bibliotekoje ir dirbama ne visas savaitės dienas, vis dėlto, jos teigimu, cenzo reikalavimai buvo aukšti, o etatinio tarnautojo vieta IV eilės bibliotekos vedėjui nebuvo garantuojama, todėl galėta bet kada netekti darbo¹¹⁸.

Plečiant viešųjų bibliotekų tinklą tikėtasi gerinti suaugusiųjų skaitymo rodiklius, tačiau nauji įpročiai taip sparčiai nesiformavo. Miestelių bibliotekos, atvėrusios duris smalsavusiems vietiniams, ne visada išpildė jų lūkesčius ar gebėjo paversti bibliotekos lankytojus nuolatiniais skaitytojais. Tam įtakos galėjo turėti bibliotekos lankytojų patirtis pabloginusios netinkamos patalpos, nepakankamas aprūpinimas nauja, skaitytojus dominusia literatūra, kas apsunkino ir biudžeto pildymą abonementiniu mokesčiu, kurio našta daliai potencialių skaitytojų buvo per didelė. Naujai atidarytų bibliotekų vedėjų indėlis į įstaigos veiklas taip pat buvo svarbus veiksnys pritraukiant bendruomenę dažniau praverti bibliotekos duris. Ir greta viso to miesteliuose įsteigtos viešosios bibliotekos įtaką tarpukariu visuomenės ugdymui daryti galėjo tik itin trumpą laiką, tad iškeltų ambicingų uždavinių įvykdymui buvo tik padėti pamatai.

Išvados

1. Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo metais valstybinės institucijos į daugiausia nevyriausybinę organizacijų ir privačių iniciatyvų globotą viešųjų bibliotekų kūrimo sferą įsitraukė iš lėto. 1919 m. įsteigto CVK, besirūpinusio knygų rinkimu ir išsaugojimu, skyrių plėtra iš Kauno į kitus miestus, stokojant lėšų, vyko palaipsniui. XX a. 4 deš. svarstant ir ėmus vykdyti švietimo reformas, viešųjų bibliotekų tinklas matytas kaip būtinoji grandis tęsiant suaugusiųjų švietimą, tad 1936 m. priimtas Viešųjų bibliotekų įstatymas žymėjo pagrindinių bibliotekos uždavinių pokytį, šiuos nukreipiant į visuomenės švietimą. Politinės valios išraiška laikytinas ir Švietimo ministerijos, kaip bibliotekų tinklo kuratorės, paskyrimas. Šie pokyčiai leido vykdyti viešųjų bibliotekų tinklo plėtrą ir į miestelius, kurių

¹¹⁸ Salako v. v. bibliotekos vedėjos kreipimasis į Kultūros reikalų departamento direktorių, 1939-12-05, in: *Ibid.*, b. 1953, l. 87-88.

savivalda, stokodama finansinių išteklių, bibliotekų sferą buvo palikusi vietos nevyriausybinų organizacijų priežiūrai.

2. Švietimo ministerijos užklausa savivaldybėms dėl viešųjų bibliotekų poreikio, kuri daugiausia orientuota į valsčių centrus, atskleidė valsčių atstovų ar vietos organizacijų deklaruojamą poreikį dėl tokių įstaigų reikalingumo. Jų poreikiui pagrįsti dažniausiai pasitelkti suaugusiųjų švietimo, jaunimo aktyvumo, laisvo laiko šaltuoju metų laiku, „atlietuvavimo“ ir kovos dėl kultūrinės įtakos argumentai. Vieni aktyviausių viešųjų bibliotekų steigimo šalininkų buvo šaulių sąjungos atstovai, visuomenės švietimą laikę prioritetine sritimi, kurių skyriuose ir iki tol veikė visuomenei iš dalies atviros bibliotekos. Nusprendus, kur turėtų būti steigiamos naujos viešosios bibliotekos, jų steigimo darbus lydėjo nesklandumai, tokie kaip bibliotekų atidarymo vėlavimas, kuris savo ruožtu buvo susijęs su patalpų, knygų, baldų ar kito inventoriaus trūkumu. Valdžios keltas ambicingas tikslas plėsti bibliotekų tinklą susidūrė su turimo biudžeto ribotumu, nepakankamu savivaldybių ekonominiu išsivystymu, nepatyrimo komunikuojant ir organizuojant smarkiai išsiplėtusio bibliotekų tinklo darbą.

3. Steigiant naujas bibliotekas tikėtasi spartaus skaitytojų skaičiaus padidėjimo šalyje, visgi šios įstaigos turėjo „prisipratinti“ bendruomenę skaityti rengiant paskaitas ir kitus renginius, klausantis radijo, jeigu toks turėtas. Miestelio gyventojų įtraukimas priklausė ir nuo bibliotekos vedėjo pastangų. Nepaisant užsibrėžtų Švietimo ministerijos tikslų, skaitytojų skaičiaus reikšmingai padidinti nepavyko. To priežastis buvo ir nepakankamas bibliotekų aprūpinimas skaitytojus dominusia literatūra, sąlyginai didelis abonementinis mokestis, kurio skaitytojai nebuvo pajėgūs mokėti arba kurio mokėjimo nenorėjo pratęsti dėl ribotos leidinių pasiūlos. Dalis bibliotekų patalpų miesteliuose nebuvo pritaikytos skaitytojų poreikiams, pasižymėjo nehygieniškomis sąlygomis. Omenyje turėtinas ir trumpas laiko tarpas, per kurį naujai įkurtos viešosios bibliotekos negalėjo padaryti esminių pokyčių visuomenėje, neturėjusioje susiformavusių pastovių skaitymo įpročių.

Bibliografija

- Abramovienė I. et al., 2017 – Irmina Abramovienė, Kęstutis Raškauskas, „Žvilgsnis į praeities šaltinius: centrinio valstybės knygyno skyriai 1924 m. vasarą“, in: *Tarp knygų*, 2017, nr. 9 (704), p. 27–30.
- Blauzdienė A., 2001 – Aldona Blauzdienė, „Iš Raguvos bibliotekų istorijos“, in: *Raguva (Lietuvos valsčiai*, kn. 8), sud. Romaldas Samavičius, Povilas Kriščiūnas, Venantas Mačiekus, Vilnius: Versmė, 2001, p. 506–515.

- Bukelevičiūtė D., 2016 – Dalia Bukelevičiūtė, „Švietimo socialinis prieinamumas“, in: Dalia Bukelevičiūtė, Zenonas Butkus, Norbertas Černiauskas, Andrius Grodis, Algis Povilas Kasperavičius, Giedrė Polkaitė-Petkevičienė, *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 195–301.
- Dreimane J., 2009 – Jana Dreimane, “Public Libraries in Latvia in the 20th Century”, in: *Library Spirit in the Nordic and Baltic Countries: Historical Perspectives*, eds. Martin Dyrbye, Ilkka Mäkinen, Reimo Tiiu, Magnus Torstensson, Tampere: Hibolire, 2009, p. 158–168.
- Glosienė A., 1998 – Audronė Glosienė, „Viešųjų bibliotekų raida“, in: Audronė Glosienė, Ramunė Petuchovaitė, Rasa Racevičiūtė, *Viešoji biblioteka: tradicija ir modernumas*, Vilnius: Žara, 1998, p. 24–48.
- Kiriliauskas J., 2015 – Jonas Kiriliauskas, *Kuršėnų bibliotekos istorija (žmonės, knygos, laikas)*, Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 2015.
- Mačiulis D., 2005 – Dangiras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.
- Maksimaitis M., 1997 – Mindaugas Maksimaitis, „Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) valstybė ir teisė“, in: *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*, par. Vytautas Andriulis, Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 1997, p. 121–212.
- Nekrašas L., 2023 – Leonas Nekrašas, „Pafrontė“: valstybė ir visuomenė Lietuvos pasienyje su Lenkija 1920–1939 m. [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.
- Palangos viešojoji biblioteka, 2012 – *Palangos viešojoji biblioteka laiko tėkmėje*, sud. Bronislava Spevakovienė, Palanga: Palangos miesto savivaldybės viešojoji biblioteka, 2012.
- Papaurėlytė A., 2001 – Arida Papaurėlytė, „Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940 m.) knygos įstaigos“, in: *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 270–286.
- Papaurėlytė A., 2003 – Arida Papaurėlytė, *Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m.* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Parvalkaitė L., 2007 – Ligija Parvalkaitė, „Artėjimas prie knygų: pasižvalgymai 70-mečio proga“, in: *Po knygos ženklų: Pasvalio Mariaus Katiliškio viešosios bibliotekos septynių dešimtmečių kelias*, sud. Danguolė Abazoriuvienė, Zita Baltrušičiūnienė, Pasvalys: Pasvalio Mariaus Katiliškio viešojoji biblioteka, 2007, p. 7–116.
- Petreikis T., 2014 – Tomas Petreikis, *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
- Raguotienė G., 1994 – Genovaitė Raguotienė, „Lietuvių vaikų skaitymo praktikos tendencijos (1918–1940)“, in: *Tarp knygų*, 1994, nr. 8 (427), p. 16–21.
- Raguotienė G., 1995 – Genovaitė Raguotienė, „Lietuvių bibliotekinės minties istorijos bruožai“, in: *Teoriniai bibliotekininkystės pagrindai*, sud. Genovaitė Raguotienė, Vilnius: Stepono leidykla, 1995, p. 4–27.
- Raguotienė G., 2001 – Genovaitė Raguotienė, *Lietuvių vaikų lektūra, 1918–1940*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
- Riaubienė A., 2021 – Arida Riaubienė, „Draudžiamoji spauda Centriniam valstybės knygyne 1919–1940 metais“, in: *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 277–305.

- Rimša V., 1980 – Vytautas Rimša, *Skaitymo tyrimai Lietuvoje (analitinė 1918–1978 m. veiklos apžvalga ir būdai šiam darbui gerinti): metodika bibliotekoms, atliekančioms skaitymo tyrimus*, Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1980.
- Sibrian I., 2009a – Ineta Sibrian, *Metodologiniai skaitymo kultūros tyrimų aspektai: pedagoginė paradigma Lietuvos bibliotekininkystėje po 1918 m.* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Sibrian I., 2009b – Ineta Sibrian, „Skaitymo kultūros ugdymo klausimai Lietuvos bibliotekininkystėje 1918–1940 metais“, in: *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 57–70.
- Sinkevičius K., 1983 – Klemensas Sinkevičius, *Lietuvos TSR bibliotekų istorija, 1940–1980*, Vilnius: Mintis, 1983.
- Sinkevičius K., 1996 – Klemensas Sinkevičius, „Pirmasis Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymas“, in: *Tarp knygų*, 1996, nr. 6 (449), p. 20–22.
- Sinkevičius K., 2007 – Klemensas Sinkevičius, *Lietuvos šaulių sąjungos bibliotekos (1920–1940)*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2007.
- Trumpa Tauragės rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*, 2011 – *Trumpa Tauragės rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija, 1931–2011*, sud. Danutė Tauginaitė, Tauragė–Klaipėda: Eglės leidykla, 2011.
- Urbonas V., 2001 – Vytas Urbonas, *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001.